

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

XƏBƏRLƏR
TRANSACTIONS
ИЗВЕСТИЯ

HUMANİTAR ELMLƏR
HUMANITIES
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Xüsusi buraxılış

№ 1

BAKİ – «ELM» – 2013

ALXAN BAYRAMOĞLU

Filologiya üzrə elmlər doktoru

Bakı Dövlət Universiteti
alxan.mcmmedov@mail.ru

**FİRİDUN BƏY KÖÇƏRLİ
"MOLLA NƏSRƏDDİN" JURNALI
VƏ MOLLANƏSRƏDDİNÇİLƏR HAQQINDA**

Açar sözlər: Firidun bəy Köçərli, mətbuat, ədəbiyyat, "Molla Nəsrəddin" jurnalı, molla-nəsrəddinçilər

Key words: Firidun bey Kocharli, press, literature, "Mullah Nasraddin" journal and authors who work in mullahnasraddin

Ключевые слова: Фиридуни бек Кочарли, пресса, литература, журнал "Молла Насреддин", молланасреддиновцы

Çoxşaxəli yaradıcılıq istiqamətlərinə – müəllim, publisist, tənqidçi və ədəbiyyat tarixçisi, folklor toplayıcısı, bədii tərcümə və s. – malik olan Firidun bəy Köçərli dövrün mühüm və diqqəti cəlb edən ictimai-ədəbi və mədəni hadisə və faktlarına fəal münasibət bildirmiş, qiymət vermişdir. Belə ictimai-mədəni hadisə və faktlar içərisinə milli mətbuat və ədəbiyyatda yaranan yeni yaradıcılıq istiqamətləri, istedadlı şəxsiyyətlər, sənətkarlıqla yazılmış bədii nümunələr də daxildir. Alim "Azərbaycan dövrü mətbuatının qısa icmalı" məqaləsində "Əkinçi"dən tutmuş "İrşad"a qədər çıxan milli mətbuat orqanlarına, onların ictimai-ədəbi mövqelərinə, mədəni fikir tarixindəki yerlərinə dair müəyyən fikirlər söyləyibse, "Molla Nəsrəddin" jurnalına ayrıca məqalə həsr etmişdir.

F.Köçərli "Molla Nəsrəddin" jurnalının elə ilk nömrələrindən başlayaraq bizim ölkənin müsəlmanları arasında böyük maraqa doğurduğunu qeyd etdikdən sonra bunun səbəbini həmin mətbu orqanın Azərbaycan xalqına mənən və ruhən çox yaxın olduğunu görür; yaxınlıq isə ondan ibarətdir ki, "Şərq xalqları, xüsusilə azərbaycanlılar öz danışıqlarını məsəllər, atalar sözləri və Şərq müdrik məzhəbəsi olan Molla Nəsrəddin məzhəkələri ilə bəzoməyi sevirlər. Bu əfsanəvi molla xalq müdrikliliyinin və hazırcavablığının ifadəçisidir". (1,117) Müəllif sözünə davam edərək, Molla Nəsrəddin lətifələrini bilməyən çox az adam tapıla biləcəyini vurğulayır. Bunun başlıca səbəbini isə Molla Nəsrəddin lətifələrinin son dərəcə səmimiyyət və həyatiliyində, yumorlu həqiqətlərində görür. Yeni Molla Nəsrəddin lətifələri, onun dərin həyatı müdriklilikə yoxlmuş yumorlu hazırcavablığı Azərbaycan (o cümlədən Şərq) xalqının təbiətini ifadə etdiyi üçündür ki, Molla Nəsrəddin obrazı və xalqın hafizəsində özünə dərin iz buraxmışdır.

Mirzə Cəlil irsinin görkəmli arşadıcırlarından olan AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirhəmədov özünün "Azərbaycan Molla Nəsrəddini" (Bakı, "Yazıçı", 1980) (2) monoqrafiyasında C.Məmmədquluzadə gülüşünün qaynaqları sırasında şifahi xalq yumor və satirasının mövqeyinin yazılı ədəbiyyatdan az olmadığını (2, 214) qeyd etdikdən sonra ədəbi bir azərbaycanlı kimi öz təxəyyülündə yaradaraq adını özünə toxəllis seçdiyi Azərbaycan Molla Nəsrəddininin səcyyəvi xüsusiyyətləri haqqında yazmışdır:

"XX əsr Azərbaycan mətbuatı və ədəbiyyatı, xüsusilə Azərbaycan satirası üçün əhəmiyyətli hadisələrdən biri Cəlil Məmmədquluzadənin Molla Nəsrəddin adını özünə ləqəb götürməsi; Şərqdə əsrlərdən bəri məşhur olan surətə yeni məzmun, yeni həyat verməsi, bu surətə əlaqədar təsovvürləri, xalq müdrikliliyi və gülüşünü daha da zənginləşdirməsidir; başqa sözlə, bizim yazıçımız üçün "Molla Nəsrəddin" yalnız bir ədəbi ləqəb kimi qalmayıb, onun bədi və jurnalist yaradıcılığında yeni, orijinal surət kimi meydana çıxmışdır". (2, 208-209)

Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılıq təxəyyülündə və fəaliyyətində Molla Nəsrəddin ruhanın və obrazının təbii ruhi-mənəvi təkamülünü onun yazıçı-vətəndaş əməli və təbiəti ilə doğulduğunda görə Ə.Mirhəmədov yazıçının "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrinədək olan ədəbi və publisistik fəaliyyətindəki müşahidə və qənaətlərinə əsaslanaraq sözünə belə davam edir: "Həmin surət, əvvələn, ədəbin on beş illik yaradıcılıq təcrübəsi, satirik sənətkarlığı, təbiətinə xas olan gülüş əsasında, ikincisi, dünya (əlbəttə, o cümlədən Azərbaycan) ədəbiyyatında sətira ənənələri əsasında, üçüncüsü, Məmmədquluzadənin mənsub olduğu xalqın yeni dövrdəki mübarizə meyilləri, ictimai varlığa tənqidi münasibəti əsasında, nəhayət, bir də Azərbaycan şifahi satirə və yumoru, xüsusilə Molla əmi haqqında zəngin rəvayətlər və Molla Nəsrəddin lətifələri əsasında təşəkkül tapmışdır". (2, 209)

Maraqlıdır ki, F.Köçərli də "Molla Nəsrəddin" jurnalına qiymət və rərkən haqlı olaraq onu nəşr edən C.Məmmədquluzadənin milli-mənəvi zənginliyini, yüksək savadını və təcrübəsini ön plana çəkmişdir. Məqələdə bu haqda oxuyuruq:

"Jurnalı bir qrup ziyalı müsəlmanların eməkdaşlığı ilə savadlı və mədəni azərbaycanlı (kursiv bizimdir – A.B.) – Mirzə Cəlil Məmmədquluzadə nəşr edir. İndiyə qədər çapdan çıxmış nüsxələrə əsasən deyə bilərik ki, "Molla Nəsrəddin" nöqsanlara gülmək yolu ilə müsəlman cəmiyyətini islah etməkdən ibarət olan məqsədini tamamilə yerinə yetirir". (1, 117)

Burada Firidun bəy həm "Molla Nəsrəddin" jurnalının üslubi xarakterini, onun mübarizə taktikasını, ideya-estetik istiqamətini üzərinə götürdüüyü "nöqsanlara gülmək yolu ilə müsəlman cəmiyyətini islah etmək" taktikasını layiqincə yerinə yetirdiyini, həm də məqsəd aydınlığını yüksək qiymətləndirir. Bunun başlıca səbəbini isə onun nəşr edən şəxsini – Mirzə Cəlilini yüksək intellektə və dərin savada malik olmasında, "savadlı və mədəni" səviyyəsində görür.

Doğrudan da, müşahidələr göstərir ki, milli mətbuat tariximizdə dərin iz buraxan qəzet və jurnalların sayı barmaqla sayılacaq qədər azdır. Həmin mətbu orqanların – "Əkinçi", "Şərq-i rus", "Həyat", "İrşad", "Füyuzat", "Təzə həyat", "Dirlik", "Açıq söz", "Azərbaycan" və s. redaktoru və əsas müəllifləri – H.Zərdabi, Ə. Ağayev, Ə. Hüseynzadə, H. Vəzirov, M. Ə. Rəsulzadə, Ü. Hacıbəyli kifayət qədər savadlı və mədəni vətəndaşlar, ictimai və ədəbi, publisist xadimləri idilər. Cəlil Məmmədquluzadə və onun nəşr etdiyi "Molla Nəsrəddin" jurnalı bu sırada ən şərəfli yerlərdən birini tutmaqda məhz yuxarıda göstərilən keyfiyyətlərə malik olmalarına "bərcəli idilər".

Firidun bəy müsəlman cəmiyyətində mənəvi-psixoloji, sosial-mədəni, hüquqi və digər nöqsanların kifayət qədər çox olduğunu, həm də onların əsrlərdən bəri kök saldığını diqqətə çatdırır və bildirdi ki, bunların hansından birincisi olaraq başlaması müəyyənləşdirəməyin özü çətindir. Sonra göstərir ki, "İlk zamanlar jurnal hər şeydən əvvəl müsəlmanların... cəhalət yuxusundakı vəziyyətinə diqqət yetirmişdir. Jurnalın I-ci nömrəsinin birinci səhifəsindəki şəkildə cəhalət yuxusunda yatanların səltənəti təsvir olunmuşdur. Jurnalın bütün nömrələrində eyni qaydada təsvir olunan Molla Nəsrəddin isə ələlinin hərəkəti və istehzalı bir heyrat ifadə edən baxışı ilə bu mənəzəni seyr edir və görür ki, bütün mömin müsəlmanlar müxtəlif vəziyyətlərdə və paltarlarda yuxu allahı Morfeyin ağışındadırlar. Gecə keçmiş, səhər açılmışdır. Pəncərədən düşən ziyalar bu yuxu səltənətini işıqlandırmışdır. Lakin heç kəs və heç bir şey bu möhkəm yatmış müsəlmanları oyatmaqda qadir deyildir: qocalar və cavanlar, orta yaşlı kişilər – hamısı yatmışlar, və ələmdəki hər şeyi unudub yuxuya get-

mişlər, sükunəti bütün dünyadan üstün tutmuşlar. Uzaqda cavan bir oğlan deyəsən, qüvvəsini toplayıb oyanmaq istəyir, lakin ağır yuxu ona da gözlərini açmağa imkan vermir". (1, 118)

F.Köçərli "Molla Nəsrəddin" in ilk karikatürünün bu məzmunlu, ibrət və təsirli təsvirini verdikdən sonra jurnalın "Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım..." sözləri ilə başlayan məşhur müraciətinin bir hissəsini misal gətirir. Həmin misallarla o, jurnalın rəsmləri ilə yazılarının bir-birini tamamladığını, onun mövzu və ideya-estetik baxımdan bitkinliyini təqdir etmişdir. Eyni zamanda onu da göstərməyi lazım bilmişdir ki, "Jurnal hər şeydən çox müsəlmanlar arasındakı mövhumata, cəhəlatə və fanatizmə gülür". (1, 118)

"Molla Nəsrəddin" in mövzu dairəsi və tənqid hədəflərinin ancaq bu deyilənlərlə məhdudlaşmayıb, daha geniş olduğunu göstərmək üçün Firdun bəy sözüünə davam edərək, onun ana dilinin saflığının qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi uğrunda mübarizə apardığını, xüsusilə ya-şadığımız indiki həyəcanlı zamanədə müsəlmanların, hətta onların dövlət dumasının üzvü olan "ayıq" nümayəndələrinin belə hər bir sosial-mədəni məsələdə, hüquqi-mənəvi vəziyyətdə susunluq, iticimai fəaliyyətsizlik göstərmələrini, siyasi mütiliklərini, mollaların cahillikləri və məhdud düşüncəli olmaları ucubtandan "...dinin mənasını yalnız zahiri xarakter daşıyan bəzi dini ayınların icrasında" gördüklərini, onun əsas məğzini, əxlaq təlimini isə ya başa düşmədiklərini, ya da şəxsi mənafeləri üzündən şüurlə nəzərdən qaçırmalarını, acgöz nəfslərini təmin etmək qəsdı ilə xalqı xurafat çəngində cəhəlatədə saxlayıb onların qanını sormalarını, xalqı tərəqqi və inkişafdan saxladıqlarını əsaslı, həm də "həddindən çox kəskin və bir qədər də tendensiyalı" tənqid etdiyini göstərir; bu tipli ruhanlıların gətirdikə cəmiyyətdə nüfuzlarını, xalqa hökm-lərinin zəiflədiyini görüb keçmişin həsrətini çəkmələrinə "Molla Nəsrəddin" in istehzalı münasibətini konkret faktlarla izah edir. (1, 118-119)

Jurnalın qadın hüquqsuzluğuna qarşı apardığı ardıcıl və məqsədyönlü mübarizəsi haqda aydın elmi təsvür yaratmaq məqsədi ilə onları ağır, düzəlməz güzəranlarını, azyaşlı qızların, "mərhəmətsiz və qəzəbli ataları tərəfindən 40 yaşında dəvə boyda və kütbeyin bir kişiyyə əvə verilərək" bədbəxt edilmələri, üstünə bir neçə günün alınaraq (qoxaravdılıq) günün-nün daha da qara edilmələri, tez-tez səbəbli-səbəbsiz olaraq döyülb-söyülmələri, qavan ömürlərinin tezliklə saralıb-solmağa məruz qoyulması və s. barədə verdiyi müxtəlif çeşidli materiallar təhlilə cəlb edilmişdir.

F.Köçərli jurnalın beynəlxalq siyasi və mədəni-mənəvi məsələlərə ardıcıl diqqətini də nəzərdən qaçırmır. Burada qonşu İranda cəhəlat və xurafatın hökm sürdüyü bir yana, oradan ətraf müsəlman ölkələrinə, o cümlədən Azərbaycana, "ıxrac olunan" nadanlıq, cəhəlat, fırıldaqçılıq və bu kimi digər mənəvi-əxlaqi naqisliklərə dair verilən "sos" siqnallarını, xəbərdarlıq materiallarını oxuculara təqdim edərkən yazır: "Budur, qarşımızda belə bir şəkil vardır: İrandan biza "əziz qonaqlar" kimi gələn,

əslində isə cəhəlat, zülmət, mövhumat və fanatizm qarçaları olan dərvişlər, ilan oynadanlar, meymun oynadanlar, cadugərlər, gözəbğaçlılar, nağıl deyənlər, fala baxanlar, cindarlar, mollalar, yuxu təbir edənlər, tiryək satanlar və asan qazanə öldə etmək üçün macora axtaran digər fırıldaqçılar, əl-ələ verib, cərgə ilə Araz çayından bu tərəfə keçirlər". (1, 121)

Müəllif jurnaldakı karikatürünü təsvir etdikdən sonra sözüünə davam edərək, həmin mənzərə ilə bağlı problemə münasibətini belə bildirir:

"Onlar (yəni dərvişlər, cindarlar, mollalar və s. – A.B.) hər il Zaqafqaziyyə yuylərlə və minlərlə gəlir. Ölkədəki cahil əhaliyi istismar edir, onların əxlaqını pozur, camaat arasında fanatizm toxumu yayır, özləri də bizim pulumuzu ciblərinə doldururlar". (1, 121)

Bu şərhilərdə F.Köçərli "Molla Nəsrəddin" in mədəni-əxlaqi, sosial-psixoloji baxımdan necə böyük məsələlərə diqqət yetirdiyini nəzərə çatdırmaq məqsədi gütmüşdür. O, İranın daxili mədəni, mədəni həyatının da necə ağır, acınacaqlı olduğunu, əhalinin hər addımında zülm və zorakılıqlara məruz qaldığını digər materialların şərhli ilə diqqətə çatdırmışdır.

Firdun bəy "Molla Nəsrəddin" in yerli və beynəlxalq məsələlərə diqqətini, "jurnalda çox bacarıqla tartib olunaraq verilən məktublər" vasitəsi ilə də həyata keçirdiyini gətirdiyi maraqlı nümunələrlə nəzərə çatdırmış, təqdir etmişdir.

Müəllif jurnalın məktəb və maarif, gənc nəslin və uşaqların təlim-tərbiyyəsi məsələlərinə ardıcıl və məqsədyönlü diqqət və münasibəti haqda yazır:

"Molla Nəsrəddin" uşaqların ev və məktəb tərbiyyəsi məsələsinə böyük diqqət edir, müsəlmanlarda uşaqların cv tərbiyyəsinin nə qədər acınacaqlı bir vəziyyətdə olduğunu və bu məsələnin, ümumiyyətlə, necə yanlış olduğunu göstərən kəskin qeydə jurnalın demək olar ki, hər nömrəsində təsadüf edə bilərsiniz". (1, 121-122) Sonra o, fikrini güvvətləndirmək və əsaslandırmaq üçün konkret materialları – felyeton, şeir, karikatürə və s. təhlilinə keçir...

F.Köçərli "Molla Nəsrəddin"də verilən karikatürələrin məzmun və məna dərəcəsinə, həyatiliyyə və sənətkarlıqla işlənməsinə də yüksək qiymət vermişdir. Bu haqda oxuyuruq:

"Jurnalın şəkillərinə gəldikdə, demək olar ki, onun rəssamı (O.Ş.Linq) yerli əhalinin məişətini, adət və ənənələrinin gözəlcə öyrənmişdir. Onun bəzi şəkilləri bilavasitə həyatdan alınmış lövhələri bütün dolğunluğu ilə oxucuya göstərir". (1, 122)

Müəllif jurnalın diqqət yetirdiyi hər hansı məsələdən söhbət açarkən bir qayda olaraq oradakı materiallara istinad edib oxucuda aydın təsvür yarada bilir. O, "Molla Nəsrəddin" in yumor və tənqid yolu ilə azərbaycanlıların vaxtı keçmiş adət və vərdişlərinin aradan qaldırılmasına, onların islah edilməsinə çalışdığını təqdir edərək, bu yolda C.Məmməd-quluzadəyə səmimi qəlbədən uğurlar arzulayır. Eyni zamanda soydaşlarını bu dəyərləri və faydalı jurnalın nəşrinə hər cəhətdən dostək verməyə çağır-

baraq, sözünü belə tamamlayır: "...Ümidvarıq ki, müsəlman cəmiyyəti bu faydalı və yeganə (o dövrdə hələlik - A.B.) jurnalın nəşrinə kömək göstərəcəkdir". (1, 123)

Firidun bəy Kəçərli təkcə "Molla Nəsrəddin" jurnalına deyil, həm də onun ayrı-ayrı müəlliflərinə, həmin müəlliflərin konkret əsərlərinə də yer gəldikcə diqqət yetirmiş, onları təhlil və təqdir etmişdir. Alimin C.Məmmədquluzadənin məşhur "Usta Zeynal" hekayəsinə həsr etdiyi "Usta Zeynal" məqaləsi belə uğurlu addımlardan biri kimi maraqlıdır. Məqalədə müəllif Cəlil Məmmədquluzadənin "Usta Zeynal"a qədər bir neçə hekayə yazdığını göstərdikdən sonra onun sənətkarlığını, həyat həqiqətinə sadiqliyini və müşahidə qabiliyyətini belə qiymətləndirir:

"Sadəlik, təbiiyyət və real həyata yaxınlığı Məmmədquluzadə hekayələrinin əsas məziyyətləridir. Hər şeydən görünür ki, müəllif öz xalqınun həyatını və dünyagörüşünü yaxşı bilir və incə müşahidə qabiliyyətinə malikdir".

Firidun bəy bununla yanaşı, Mirzə Cəlil hekayələrinin mənə və məzmun dərinliyinə, sadə və anlayışlı dilə, duzlu, yumurlo ifadə xüsusiyyətlərinə malik olduğunu da ayrıca qeyd edərək sözünü belə davam edir: "Onun bilavasitə heyatdan götürülmüş hekayələri, bizim Şərq yazıçı və şairlərimizdə olduğu kimi, böyü fantaziyanın məhsulu deyildir. Məmmədquluzadənin başqa bir məziyyəti də onun müşahidə etdiyi həyatı canlı və anlaşılqılı, Şərq yumorunun xüsusiyyətləri ilə verə bilməsindədir ki, bu da oxucunun nəzərini hər şeydən çox cəlb edir". (1, 135)

F.Kəçərli C.Məmmədquluzadənin bu keyfiyyətləri, o cümlədən yazıçı üslubunun şirinliyini, cəlbədiçiliyini də yüksək qiymətləndirir. Yeni zamanda əsərin süjet sadəliyini nəzərə çatdıraraq hekayə qəhrəmanlarını maraqlı şəkildə müqayisə edir, məlum olur ki, İrandan gəlmiş və "öz vətəninin haqiqi oğlu olan Usta Zeynal Muğdusi Akopun tam əksini təşkil edir. Axırncı (yeni Muğdusi Akop - A.B.) üçün vaxt qızıldır, hər daqiqə qiymətlidir və adam görək ondan istifadə etsin. Birinci (yeni Usta Zeynal - A.B.) üçün isə, rus atalar sözündə deyildiyi kimi, iş ayı deyil ki, meşəyə qaçsın; tələsmək lazım deyil, hər işi səbrlə, aramla görmək və allaha bel bağlamaq lazımdır... Nə qədər ki, Muğdusi Akop bacarıqlı, öz mənfəətini güdən və işgüzdür, o qədər Usta Zeynal fəaliyyətsiz, cəsarətsiz və axmaqcasına sadələşəndir...Usta Zeynalın əsas nöqsanı onun boşboğazlığı və özünəməxsus filosofluq etməsindədir". (1, 136)

Firidun bəy dini xürafatın etalət və cəhəlet cəngində məhv olmağa doğru gedən usta zeynalın rəqib olmadığını bildirir. Göstərir ki, Usta Zeynal ev sahibi yanlarında olmayanda özü kimi Şərqlin tənbəl və boşboğaz oğlu olan köməkçisi Qurbanla birlikdə filosofluq edir. İş isə çox ləng və yavaş görülür". (1, 136)

F.Kəçərli Şərqlin dini xürafat, etalət və cəhəlet mənşəsində çırpınan, tənbəllik və fəaliyyətsizlik mücəssəməsi olan "Usta Zeynal tipinin

Cəlil Məmmədquluzadə tərəfindən çox müvəffəqiyyətlə və məharətlə yaradılmasının" yüksək dəyərləndirməklə, Usta Zeynal hekayəsini "bizim mədəni ziyalılarımızın nəzərini cəlb etməyə tam layiq" əsər hesab etmişdir.

Firidun bəyin yeni tipli ədəbiyyat uğrunda fəal çalışması, bu məqsədlə müasirləri ilə işgüzar əlaqələr saxlayıb, onlarla məktublaşması Abbas Səhətin F.Kəçərliyə yazdığı mənzum məktubdakı "Sabir ilə belə məktubu çox aldıq səndən" misrasında da təsdiqlənir. Əldə olan materialardan da göründüyü kimi, Firidun bəyin yaradıcılıq istedadına və şəxsiyyətinə yüksək qiymət verdiyi molla nəsrəddinçilərdən biri də inqilabi satira ədəbi məktəbinin banisi və bayraqdan Mirzə Ələkbər Sabirdir. O, böyük şairin ağır xəstə olmasından xəbər tutan kimi "Molla Nəsrəddin" jurnalına göstərdiyi məktubda Sabirin milli ədəbiyyat tarixindəki xidmətlərini və mövqeyini belə ifadə etmişdir:

"...Sabir əsrimizin ən müqəddir və xoşbə şairlərindən birisidir. Onun sabaqıdı bizi müstərar adlar (gizli imzalar - A.B.) ilə imzalanmış əbdar, xoş məzmun və mevzun kəlamaları "Molla Nəsrəddin"nin səhifələrindən dərc olunub, oxucuları bir yandan güldürüb, bir yandan əğladır. Onun yazdığı şeirlərin çoxu açıq və sadə ana dilində olub, məişətimizin cəmiyyəti göstərdiyinə görə əzəb görülmürlər". (3, 276)

Göründüyü kimi, F.Kəçərli M.Ə.Sabiri şairlik təbi rəvan, dili sadə və aydın, şeirləri mənalı, dərin məzmunlu və yüksək ideya-estetik keyfiyyətlərə malik olduğunu, ideya-estetik təsir gücünə və heyatdan alınmış məişətimizin aynası olmaqla xalq tərəfindən asanlıqla əzərləndiyinə görə yüksək qiymətləndirmişdir. Hələ bir neçə il əvvəl Abdulla Şaiqo yazdığı məktubların birində Firidun bəy M.Ə.Sabirin uşaq şeiri sahəsində də böyük uğurlar qazandığını xatırladıb məsləhət görürdü ki, "Bizim şüarının təlimi-ətfalə dair əsərləri çox azdır, demək olar ki, heç yoxdur. Amma yeno də çalışıb sizə bir neçə mənzumat göndərəm. Orada özümüz təhqid nəzərindən keçirib münasib olanları kitabımıza salarsınız..."

Bəradərim Mahmud bəy, Mirzə Ələkbər Sabiro dəxi rücu ediblər. Onun dəxi təbi-səlim sahibi olmağı məlumunuzdur..."

Buradan o da aydın olur ki, hələ məktubun yazıldığı 1908-ci ildə Sabir ədəbi və elmi-pedaqoji icimai fikirdə istedadlı şair kimi tanınır və qəbul edilmişdir. Həmin məktubla bağlı professor Məmməd Məmmədov yazmışdır: "...Məlum olduğu üzrə, təşəbbüsvə müəllimin (A.Şaiqin - A.B.) bu (dərslik çap etdirmək - A.B.) təşəbbüsü o zaman baş tutmuşdu. Lakin az sonra üçüncü sinif üçün "Yeni məktəb" adlı dərslik nəşr edən (1909) müəlliflər tərəfindən F.Kəçərlinin tövsiyəsi nəzərə alınmış. Sabir bilavasitə həmin dərslik üçün "Cütçü" və "Qarğa və tülkü" şeirlərini yazmışdır. Abdulla Şaiqin özü də Sabirin vəfatından az sonra çap etdirdiyi "Gülzar" dərsliyində (1912) xalq şairinin yaradıcılığına və əsərlərinə geniş yer vermişdir". (4, 69)

Sabirin vəfatı xəbərini eşidən Firidun bəy bu zaman keçirdiyi əhvalı belə təsvir edir:

"Bu günlərdə "Məlumat" qəzetəsinin axırncı nömrələri yetişdi. Bərdərim Səhhatin verdiyi "Qara xəbər"i oxudum. Bir neçə dəqiqə gözlərimə qaranlıq çökdü, bilaixtiyar qəzetə əlimdən yere düşdü". (1, 278)

O, aldığı xəbərdən keçirdiyi bu sarsıntının səbəbini belə izah edirdi ki, Sabir "...özü ilə bahəm axirət cənnə böyük arzularını və gözəl fikirlərini apardı". Sabirin vəfatı ədəbi ictimaiyyəti "...sənəsi dağıt və ürəyi qomli, həsrətdə qoyur". F.Köçərli sözünə davam edərək bildirir ki, "Mərhumdan (yəni, Sabirdən – A.B.) bizim böyük təmənnalarımız var idi. Onun lisanından təzə sözlər, təzə fikirlər eşitmək istəyirdik. Bəli, çox əfsus ki, eəcəldən macal olmadı və Sabir həsrət ilə gedib bizə də həsrətdə qoydu". (1, 278)

Bütün bu kədər, həsrət dolu təəssüf hissi, ürək yanğısı, dost itkisindən başqa Firidun bəyin milli ədəbi və ictimai fikir tariximizdə Sabirin mövqə və xidmətlərini bütün əzəməti, dəyəri ilə görməyindən irəli gəlirdi.

F.Köçərli məktubunun sonunda Sabirin onda "nəzəmə və nəsrəmə yazılmış məktubatu" olduğunu bildirərək, gələcəkdə onun tərcümeyi-halı və əsərləri haqda oxuculara məlumat yazacağını vəd etmişdir. Ancaq hələlik belə bir məqalənin yazılıb-yazılmadığı haqda əldə məlumat yoxdur...

Firidun bəyin şəxsiyyətinə, zəkasına və vətən qarşısında, xalqın istiqalətli yolunda göstərdiyi xidmətlərinə mətbuatda yüksək qiymət verdiyi molla-nəsrəddinçilərdən biri də Məşədi Qurbanəli Şərifzadədir.

Q.Şərifzadənin vəfatı xəbərini oxuyan F.Köçərli "Açıq söz" qəzeti redaksiyasında "İzhari-təəssüf" başlıqlı bir məqalə ilə çıxış etmişdir. Məqalə qəzetdə 15 iyun 1917-ci ildə çap edilmişdir. Ancaq yazının sonundakı tarix onun 12 iyun 1917-də Qoridə qolama alındığını göstərir.

Firidun bəy Q.Şərifzadəni hürrüyyət və azadlıq aşığı, millət üçün qiymətli bir varlıq kimi dəyərləndirir. Ona görə onun möhöz hürrüyyət ərfəsinə - 1917-ci ildə gözələnilmədən vəfat etməsinə daha çox acıyır; Qurbanəli Şərifzadənin uğrunda çalışıb həsrətində olduğu azadlığın nemətlərini dadmağa xüsusi haqqı olduğunu bildirərək yazırdı: "Mərhum (yəni Q.Şərifzadə - A.B.) hürrüyyət və ədalətin ən səmimi dostlarından birisi olduğu üçün onun bu hürrüyyət əsrində tərk-i-hoyat etməsi şayan-təəssüfdür. Azadəyi-kəlam və əfkar onun müqəddəs arzularından birisi idi".

Q.Şərifzadə söz və fikir azadlığının tərəfdarı olduğu kimi, "...heç bir vaxtda azadə danışib rəy və fikirlərini açıq və aydın söyləməkdən çəkinməyən" adam kimi təqdir edilir, Azərbaycan xalqına məxsus bir çox - mə-nəvi, mədəni, ruhi, aqli, zehni və s. - keyfiyyətlərin daşıyıcısı və təcəssüm etdiricisi kimi qiymətləndirilir. Bu haqda oxuyuruq:

"Mərhum millətimizə məxsus bir çox fəzailin müstəcməi (fəzilətlərin cəmi olduğu adam - A.B.) idi. Millətimizin ruhi həyatı, səadəti və mənəvi varlığı Şərifzadənin şərif vücudunda müşahidə olunmaqda idi. Şərifzadənin məntiq üzrə söylədiyi şirin söhbəti hor kəsi maraqlandırır".

F.Köçərli Q.Şərifzadənin ədəbiyyat və sənət aşığı olmasını, yazıçı və şairlərə yüksək dəyər verib, onlara dostluq etməsini də yüksək qiymətləndirirdi. Göstərdirdi ki: "Mərhumun gözəl keyfiyyətlərindən biri də onun ədəbiyyatımızın tərəqqi və təalisi yolunda sərf-i-himət etməsi idi. Harada bir ədib və şair sədəs eşitə idi, onu arayıb ziyarət etməyi, onunla dostluq və yoldaşlıq əlaqəsini bağlamağı özünə borc bilirdi".

Bütün bu keyfiyyətlərinə görə, F.Köçərli Qurbanəli Şərifzadə kimi adamları millətin ən dəyərlı və güvənclı varlığı hesab edir və yazırdı: "Vay o millətin halına ki, onların içindən M.Qurbanəli rehlet edəyirlər və onların yerlərinə başqaları ərsəyə yetişirlər". Təsəlli isə belə adamların yerlərinin sonrakı nəsilər tərəfindən ləyaqətlə tutulmasıdır.

Bütün bunlar göstərir ki, tərəqqi, mədəniyyət, azadlıq və istiqalət aşığı, ədəbiyyat fədaisi olan Firidun bəy Köçərli xalqımızın hoyatında gördüyü hər bir işıqlı əlaməti və ədəbi-tarixi şəxsiyyəti, o cümlədən "Molla Nəsrəddin" jurnalını və molla-nəsrəddinçiləri yüksək qiymətləndirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərb. SSR EA nəşr-i, 1963.
2. Mirahmədov Ə. Azərbaycan Molla Nəsrəddini. Bakı, "Yazıcı", 1980.
3. Köçərli F. İzhari-təəssüf // "Açıq söz" qəzeti, 15 iyun 1917. ✓
4. Məmmədov M. Sabir və məktob. Bakı, "Maarif", 1968.

Alkhan Bayramoglu

FIRIDUN BEY KOCHARLI ABOUT
"MULLAH NASRADDIN" JOURNAL AND AUTHORS
WHO WORK IN MULLAHNASRADDIN

Summary

Firidun bey Kochali - prominent critic, historian of literature, publicist is the author of many valuable article about the different sample of national press and literary personality. Here have been analyzed the thoughts of scientist about "Mullah Nasraddin" journal and from authors who worked in mullahnasraddin - Jalil Mammadguluzadeh, Mirza Alakbar Sabir and Gurbanali Sharifzadeh.

Алхан Байрамоглы

**ФИРИДУН БЕК КОЧАРЛИ О ЖУРНАЛЕ
"МОЛЛА НАСРЕДДИН" И МОЛЛАНАСРЕДДИНОВЦАХ**

Резюме

Выдающийся критик, публицист, историк литературы Фиридун бек Кочарли является автором многочисленных статей об отдельных органах азербайджанской печати и известных литературных личностях. В статье на основе конкретных фактов анализируется деятельность журнала "Молла Насреддин" и молла-насреддиновцев – Джалила Мамедкулизаде, Мирза Алекбера Сабира и Гурбанали Шарифзаде.